

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΚΑΛΒΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ *

4. *Νέα και σπουδαία στοιχεία για τη ζωή των Κάλβων στο Λιβόρνο* μας χάρισαν οι έρευνες του ιστοριοδίφη κ. Κ. Ε. Σολδάτου (στο αρχείο της Κέρκυρας¹⁾). Μια συστηματικότερη έρευνα στα γραμματοφυλάκια της 'Ελληνικής Κοινότητας²⁾ και του 'Ελληνικού Προξενείου του Λιβόρνου, καθώς και στη Βιβλιοθήκη Labronica, ακόμη πρόσθετα ψαξίματα στο αρχείο της 'Ελληνοουνίτικης 'Εκκλησίας³⁾ και των Ιταλικών Ινστιτούτων της αυτής πόλης θα μπορούσαν να μας δώσουν κι άλλες περισσότερες και θετικότερες ειδήσεις για τη ζωή του Αντρέα Κάλβου⁴⁾ και των άλλων Κάλβων⁵⁾ στην πόλη και στην έπαρχία του Λιβόρνου· θα μπορούσαν ακόμη συστηματικότερες έρευνες, δώ κ' εκεί, στο Λιβόρνο και στην Πίζα να μας ξαναζωντανεύσουν την περικυκλωσιά κείνη, που σε δαύτη ανάμεσα έζησε ξενητεμένο παιδί ο ποιητής της Λύρας και των Ώδων.

Παραμύθια είναι τα λόγια, πώς τάχατες

* Συνέχεια από το προηγούμενο.

1) Κ. Ε. Σολδάτου, «Ανδρέας Κάλβος. Τα νεανικά χρόνια. Στη Ζάκυνθο και στο Λιβόρνο» στη «Φιλολογική Πρωτοχρονιά» του Μαυρίδη, τόμ. Δ' (1947) σελ. 251-257 (άποσπάσματα από μία πλατύτερη κριτική βιογραφία του Ποιητή από τον ίδιο ιστοριοδίφη).

2) Μεγάλο μέρος από τα γραμματοφυλάκια ταυτα βρίσκονται από τριάντα πάνω-κάτω χρόνια στην 'Εθνική μας Βιβλιοθήκη, δώ στην 'Αθήνα. Το αρχείο του 'Ελληνικού Προξενείου, που σε δαύτο ήσαν και πολλά και σπουδαία έγγραφα παλαιά (πριν από το 1821), κατάρτισε πρώτος ο Παναγιώτης Πάλλης (4 του 'Οκτ. 1771 στα Γιάννενα — 1843 στο Λιβόρνο, όπου τούτος, ο πατέρας της μεγάλης λογοτέχνισσας 'Αγγελικής Πάλη-Bartolommei, ήτανε από τα 1836 ως το θάνατό του Γενικός Πρόξενος της 'Ελληνικής Πολιτείας). Πρβλ. Βαράβα Θεοδωρόπουλου Λιβαδά, 'Αγγελική Πάλη Βαρβολομαίη και το έργο της. 'Αθήνα 1931, σελ. 11-13.—Μερικά έγγραφα σχετικά με τα 'Ελληνικά όρθόδοξα σχολεία του Λιβόρνου βρίσκονται τώρα στα Γενικά 'Αρχεία του Κράτους. Πρβλ. Διον. Α. Ζακυθινό, Κατάλογος της Συλλογής Περικλέους Ζερλέντη, στην «'Επετηρίδα 'Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών», τόμ. ΙΓ' (1937) σελ. 230-304, 288-289.

3) Βλέπε παρακάτω, σελ. 1318.

4) Πρβλ. Νικολάου Τωμαδάκη δ. φ., «Ο Ανδρέας Κάλβος από Λιβόρνο εις Φλωρεντίαν», στο «'Αφιέρωμα εις Κ. 'Ι. 'Αμαντον» (που τύπωσαν οι μαθητές του λαμπρού καθηγητή). 'Αθήνα 1940, σελ. 163-196.

5) Το Τζανέτου Κάλβου (του πατέρα του Ποιητή), του Βιτζέντζου Κάλβου (του αδερφού του πατέρα και θείου του Ποιητή), του Νικολά Κάλβου (του αδερφού του Ποιητή),

αμέσως έπειτα από το πάρισμο της Πόλης από τους Τούρκους, πολλοί 'Ελληνες καπεταναίοι μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους γυρέψανε καταφύγιο στο Λιβόρνο και πώς εκεί, σε μία τόση παλιά εποχή, συστήσανε οργανικά την έλληνική κοινότητα! Αυτά όμως είναι παραμύθια, αλήθεια είναι, πώς από το τέλος του ΙΖ' αιώνα, όταν το Λιβόρνο ανακηρύχτηκε ούδέτερο κι' έλευθερη πόλη¹⁾, αναστένεται κεί σιγά-σιγά μία έλληνική διασπορά, που αύξάνει σημαντικά έπειτα από την άτυχη 'Επανάσταση των γονιών μας στα 1770. 'Ως τα 1860 ή 'Ελληνική παροικία του Λιβόρνου ήτανε μία από τα σημαντικότερα κέντρα της 'Ελληνικής διασποράς. Και σήμερα ακόμη το λιμάνι του Λιβόρνου είναι από τα μεγαλύτερα της Δυτικής μέσης 'Ιταλίας, άλλοτε περνούσε για το δεύτερο όλόκληρης της 'Ιταλίας. Και μέσω του λιμανιού αυτού γινότανε μία φορά, ως τις αρχές του περασμένου αιώνα, διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ 'Ανατολής και Δύσης²⁾. Κ' ένα τέτοιο κέντρο εμπορικό, — ούδέτερο και έλευθερο κιόλας — τραβούσε, φυσικά, προγόνους μας απ' όλα τα μέρη του 'Ελληνικού κόσμου. Λέγουν, πώς ένας Κεφαλλονίτης — Λάμπρος Λιμπεράτος του 'Αναστάση — στάθηκε ο πρώτος 'Ελληνας μετανάστης στο Λιβόρνο³⁾· και δέν φαίνεται αυτό αληθινό, μα βέβαιο είναι, πώς εκεί στους πρώτους συνεταιίρους της 'Ελληνικής παροικίας τάχτηκαν Κεφαλλονίτες, Κερκυραίοι και λοιποί 'Εφτανησιώτες⁴⁾. 'Ομως το μεγαλύτερο και πλουσιώτερο μέρος της 'Ελληνικής παροικίας του Λιβόρνου, έπειτα από τα 1778 ως στα 1840, άποτελούσαν οι 'Ηπειρώτες κι' οι Χιώτες. 'Ανάμεσα στους 'Ηπειρώτες ξεχώριζαν οι έθνικοί εύεργέτες Τσοίτζας, Στουρνάρης και τρεις από τους άδελφούς Ζωσιμάδες⁵⁾, έπειτα οι Πάλληδες των Γιαννίνων (απ' αυτούς αναφέρουμε και δώ

1) Αυτό έγινε στα 1691.

2) Πρβλ. Α. 'Ανδρεάδη, στα «Χιακά Χρονικά», τεύχος Α' (1911) σελ. 18-25, ξεχωριστά σελ. 22.

3) Βαράβα Θεοδωρόπουλου — Λιβαδά, όπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 14 κ. ε.

4) Στο ίδιο μέρος.

5) Πρβλ. «Χιακά Χρονικά» τόμ. Δ' (1919) σελ. 160. 'Ο Μιγάλης Ζωσιμάς έκανε και προξενικός πράκτορας της 'Εφτανησιώτικης Πολιτείας στο Λιβόρνο (δές παρακάτω, σελ. 1321).

Ε.Υ.Δ. της Ε.Π.Ι.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

τόν Παναγιώτη Πάλλη και την κόρη του, την Άγγελική Πάλλη - Bartolommei, την πασίγνωστη λογοτέχνισσα¹⁾ κι' οι Δρόσοι που γι' αυτούς θα γράψουμε παρακάτω (στο κεφάλαιο 6). Άλλος Ήπειρώτης, από τὸ Συρράκο, ὁ ποιητὴς Γ. Ζαλοκώστας (1805—1858), πέρασε μερικὰ χρόνια τῆς νιότης του στὸ Λιβόρνο μαζί με τὸν πατέρα του και τὸν ἀδερφὸ του Νικόλα²⁾. Κ' ἐκεῖ ὁ Ήπειρώτης ποιητὴς ἔγραψε τοὺς πρώτους στίχους του.

Ἡ ἐμπορικὴ ἀριστοκρατία τῆς Χίου, ὅπως και σ' ἄλλα λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς και τῆς Δύσης, εἶσι και στὸ Λιβόρνο ἔχει νὰ δείξει πολὺχρονη δράση με μεγάλα περυσιακά, πατριωτικά και φιλοπρόδοα κατορθώματα. Ὁ Λουκάς Πάλλης, ὁ Μανώλης Ὁμηρος, ὁ Θωμάς Σπανιωλάκης, ὁ Δημήτριος Σκυλίτζης κι' ἄλλοι συγγενεῖς τους ἦσαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προπερασμένου αἰῶνα διαλεχτὰ πρόσωπα τῆς Χιώτικης παροικίας στὸ Λιβόρνο. Πολλὰ χρόνια πρὸ τοῦ χαλασμοῦ τῆς Χιὸς³⁾ οἱ ἀδελφοὶ Μανώλης, Σωκράτης και Φραγκούλης Ροδοκανάκηδες εἶχαν ἀποκατασταθῆ στὸ Λιβόρνο και στὴ Γένοβα· ὁ Φραγκούλης Ροδοκανάκης ἐστάθηκε δχι μόνον Ἐπίτροπος τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ Λιβόρνου, ἀλλ' ἀξιώθηκε νὰ γίνῃ και μυστικοσύμβουλος τοῦ δούκα τῆς Τοσκάνης. Κόρη τοῦ Μανώλη Ροδοκανάκη, ποὺ παρωνοματιζότανε Φραγκομανώλης, ἦτανε ἡ Κορνήλια, ἡ μητέρα τοῦ «ἀπέθαντου Ροῖδη» ἡ πολυπαθὴ αὐτὴ Χιώτισσα ἔζησε πολὺν καιρὸ (1826—1834) στὸ Λιβόρνο, ἀφοῦ πρωτίτερα εἶχε ζήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ἐφτάχρονη εἶχε σκλαβωθῆ στὰ 1822 στὴν καταστροφὴ τῆς Χιὸς, πουλήθηκε ἀπὸ τὸν Τοῦρκο ἀφέντη της μαζί με τ' ἀδέρφια της στὸ σκλαβοπάζαρο τῆς Σμύρνης σ' ἄλλο Τοῦρκο, ποὺ ἠθελε νὰ τὴν κρατήσῃ στὸ χαρέμι του, ὡς τόσο με τὰ πολλὰ τῶν πωλῶν τὴν ξαναγόρασαν οἱ συγγενεῖς της γιὰ 6000 τάλληρα⁴⁾).

Ἐπειτα ἀπὸ 70 πάνω-κάτω χρόνια ἡ Κορνήλια Ροδοκανάκη, ἡ μητέρα τοῦ Ροῖδη, μπορούσε ν' ἀποστηθίσει τὸ ρόλο, ποὺ στὸ Λιβόρνο, μικρὸ κορίτσι, εἶχε παίξει σὲ κάποιον δρᾶμα Ἰταλικὸ τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη⁴⁾).

1) Πρβλ. Βαρβάρα Θεοδωροπούλου — Λιβαδά, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 9 κ. ε.

2) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 161—166 (γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Κωστῆ Ζαλοκώστα με τὴν Ἀγγελικὴ Πάλλη). Σ. Π. Λάμπρου, «Γεώργιος Ζαλοκώστας, Ἀθηναῖος 1868», σελ. 12 κ. ε., 16. Νίκος Α. Βέης (Bees), στὴ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΚΑ' (1937) σελ. 324 κ. ε.

3) Στὰ 1822.

4) Ἦτανε καθὼς φαίνεται τὸ δρᾶμα τῆς Ἀγγελικῆς: «Θυέστης». Θυμίζω, πὼς κι' ὁ Φώσκολος ἔγραψε τραγωδία με τὸν τίτλο «Θυέστης», ποὺ τὴν ἐδημοσίεψε στὰ 1798, τὸ χρόνο ποὺ γεννήθηκε ὁ Σολωμός, ἡ Ἀγγελικὴ Πάλλη και μαρτύρησε ὁ Ρήγας Βελεστινλής—Φεραῖος· βλ. γι' αὐτὸ Βαρβάρα Θεοδωροπούλου — Λιβαδά, σελ. 53—70, 160, [203].

Οἱ Χιώτες τοῦ Λιβόρνου νοσταλγοῦσαν πάντοτε τὴ Χιὸ τους και με κάθε τρόπο βοηθοῦσαν τοὺς πατριώτες τους, τὰ σκολεῖα, τὶς ἐκκλησίες κι' ἄλλα πνευματικά και φιλανθρωπικά καταστήματα τοῦ πανώριου νησιοῦ τους· πολλὲς φορές ξεχείλιζε ἡ καρδιά τους ἀπὸ στοργὴ γιὰ δλους τοὺς Ἕλληνες χωρὶς νὰ λογαριάζουν ἀπὸ ποῦ κρατοῦσαν αὐτοί¹⁾. Φυσικά σὰ Χιώτες σεβόσαντε και συντρέχανε τὸ μεγάλον πατριώτη τους, τὸν Ἄδ. Κοραῆ, ποὺ μ' ἄλλοντι γεννήθηκε στὴ Σμύρνη ἠθελε πρώτα-πρώτα νὰ λέγεται Χιώτης.

Και τετραπέρατοι Μωραῖτες ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Παλιάς Πάτρας, ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῆς Καρύταινας, ἀπὸ τὰ Μοθωκόρωνα, ἀπὸ τὴ Μονοβασιά ἤρθαν νὰ δουλέψουν και νὰ πλουτίσουν στὸ Λιβόρνο (οἱ περισσότεροι στὰ 1770 - 1790). Ἀπὸ τὴν παλιά Πάτρα κρατοῦσε ὁ ἔμπορος στὸ Λιβόρνο Ἀλέξαντρος Πατρινός, ποὺ ξόδεψε γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἔκδοση τοῦ Πλούταρχου ἀπὸ τὸν Κοραῆ²⁾, ἀλλὰ και νὰ τυπωθῆ ἡ «Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου»³⁾, ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο Παναγιώτη Κοδρικᾶ⁴⁾, τὸν ἀντίπαλο τοῦ Κοραῆ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα⁵⁾. Μονοβασίτης ἦτανε κι' ὁ πολεμιστὴς Νικόλας Γιωργῆς, ὁ πεθερὸς τοῦ Παναγιώτη Πάλλη και παπποῦς τῆς λογοτέχνισσας Ἀγγελικῆς⁶⁾ (εἶχε λοιπὸν κι' αὐτὴ αἷμα Μωραῖτικο, Μονοβασίτικο κίόλας).

Πρέπει νὰ μνημονευθῆ, πὼς κι' ὁ Λευκαδίτης «Ἰωάννης Ζοσιπέλιος» (1787 - 1836), ὁ δραματογράφος και φίλος τοῦ Φώσκολου, πέρασε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο· καθὼς ὁ ἴδιος

1) Πρβλ. Α. Μ. Βλαστό, Χιακά, ἦτοι ἱστορία τῆς νήσου Χίου, τόμ. Β'. Ἐρμούπολη 1840, σελ. 128. Περικλῆς Γ. Ζερλέντη, στὸ περιοδικὸ «Παρνασσός», τόμ. Θ' (1885) σελ. 323—340, και τὸ «Δελτίον τῆς ἱστορικῆς και ἔθνομολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Η' (1923) σελ. 108—112. Γ. Ζολώτα-Αἰμ. Σάρρου, ἱστορία τῆς Χιὸς. Ἀθήνα 1921—1928, τόμ. Α' 2, σελ. 441, 481 κ.ε. τόμ. Γ' 2, σελ. 937, 975. Ἀνδρέα Συγγρό, Ἀπομνημονεύματα. Ἀθήνα 1906—1908, τόμ. Α', σελ. 6—7, τόμ. Γ', σελ. 29—50 (σχετικὰ με τὸν πατέρα τοῦ ἔθνικοῦ εὐεργέτη Ἀντρέα Συγγροῦ). «Χιακά Χρονικά», τόμ. Α' (1911) σελ. 37—42, 110—115, τόμ. Δ' (1914) σελ. 155—165. Α. Ἀνδρεάδη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, και στὸν πρόλογο τῶν Συριανῶν διηγημάτων Ε. Ροῖδη, ἔκδ. Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1911, σελ. 1Ε' κ. ε. Βαρβάρα Θεοδωροπούλου Λιβαδά, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 14, 17, 186, 193, 196. Ν. Τωμαδάκη, «Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν», ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 169 κ. ε.

2) Τόμοι Α', Γ' στὰ Παρίσια 1809 - 1814.

3) Στὴν προμετωπίδα τοῦ μοναδικοῦ τόμου, ποὺ τυπώθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1818, διαβάζουμε: «ἐκδοθεῖσα φιλοτίμω δαπάνῃ τῶν εὐγενῶν και φιλογενῶν κυρίων Ἀλεξάνδρου Πατρινοῦ και ἀδελφῶν Ποστολάκη». Πρβλ. Δ. Σ. Γκίννη - Βασ. Γ. Μέξια, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863, Τόμ. Α', σελ. 133, ἀριθ. 826, 170, ἀριθ. 1066.

4) Κουτρικᾶς ἦτανε τ' ἀληθινὸ φαμυλικὸ του παρανόμι, αὐτὸς ὁ Παναγιώτης γράφτητε Κοδρικᾶς γιὰ νὰ θυμίσῃ τὸν Κόδρο, τὸν τελευταῖο βασιλιά τῆς Παλιάς Ἀθήνας.

5) Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 170.

6) Πρβλ. Βαρβάρα Θεοδωροπούλου — Λιβαδά, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 11.

αναφέρει: «ὁ πατήρ του ἰδὼν αὐτὸν φιλομαθῆ καὶ ἔχοντα τοιαῦτα πάθη [τῆς ἀγάπης τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δόξης] τὸν ἔστειλε νὰ σπουδάσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν τὰ ἱατρικὰ καὶ τὴν ἱατρικὴν... Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1804 ὑπῆγε πρὸς τοῦτο ὁμοῦ μετ' ὁσὺν συμπολίτην του Μιχαὴλ Σικελιανόν, μεθ' ὃσὺν ἐσυνέζησεν, εἰς Ἰταλίαν... Διέβησαν τὸ πρῶτον ἀπὸ Τεργέστης, Βενετίας καὶ Παταβίου... Ὁ Ζαμπέλιος... μετέπειτα διέβη εἰς Πίζαν καὶ ἤκουσε καὶ τοὺς ἐκεῖ καθηγητάς, ὅπου ἔλαβε καὶ τὸν στέφανον εἰς τὰ νομικὰ *la laurea dottoriale*... Ἐπειτα ὁ Ζαμπέλιος διέβη καὶ διήκουσε τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παυίας, ὅπου ἐγνώρισεν τοὺς ἐκεῖ διδασκάλους καὶ λογίους καὶ ποιητάς, ἐξόχως τὸν ποιητὴν Βικέντιον Μόντην καὶ τὸν σοφὸν Ρομανιόζην, μᾶλλον δὲ ἐφιλιώθη μετ' ὁσὺν ποιητὴν Ὁδύγον Φώσκολον... Ἡ φιλία καὶ αἱ συνδιαλέξεις τούτου [τοῦ Φώσκολου] ἐξέλιξαν (;) πρὸς τὸν Ζαμπέλιον τῶν Μουσῶν τὸν πόθον καὶ τὸν ὀστρον καὶ ἀνήψεν μᾶλλον τῶν παθῶν τὴν σφοδρότητα καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος καὶ τῆς δόξης τὸν ἔρωτα... Μετέπειτα διέβη ὁ Ζαμπέλιος εἰς Παρισίους μετ' ἰω. Ζαπραλὴν φίλον του. Ἐφωδιάσθη καὶ μετ' ὁσὺν συστατικὸν γράμμα ἀπὸ τὸν ἔμπορον φιλογενῆ εἰς Λιβόρνον¹⁾ Μιχαὴλ Ζωσιμᾶν πρὸς τὸν ἀείμνηστον Κοραῆν καὶ μετὰ πολλὰ συστατικὰ εἰς λογίους ἀνδρας. Μόλις εἰς Παρισίους παρέδωκε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ζωσιμᾶ πρὸς τὸν Κοραῆν, οὗτος ἀναστεναζὼν ἐκ βάθους ψυχῆς εἶπε. Ἄοι! Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ συσταίνων σε φίλος μου Ζωσιμᾶς ἀπέθανεν. Ὁ Ζωσιμᾶς ἠγάπα καὶ εὐλαβεῖτο πολὺ τὸν Ζαμπέλιον, ὅτε τοῦ ἔδωκε τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν καὶ θερμὴν καὶ φέρουσαν πολλοὺς ἐπαίνους»²⁾. Σύμφωνα μετὰ τὰ παραπάνω ὁ ἰω. Ζαμπέλιος πῆγε εἰς Παρίσι ὕστερα ἀπὸ τὴν 11 τοῦ Γιούλη 1809 καὶ πρωτύτερα ἀπὸ τὴν 31 τοῦ Δεκ. τοῦ 1810. Στοὺς λίγους μῆνες, πού ὁ Ζαμπέλιος ἔμεινε εἰς Παρίσι, φιλιώθηκε μετ' ἄδ. Κοραῆ³⁾ καὶ πολλὰ διδάχτηκε ἀπὸ τὸν πατέρα τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων. Ἴσως εἰς τὸν Λιβόρνον νὰ πρωτογνωρίστηκαν ὁ Ἄντρέας Κάλβος καὶ ὁ ἰω. Ζαμπέλιος. Ὅτι ἦσαν γνω-

στοὶ οἱ δύο Κοραϊστὲς καὶ ὄχτροι τῆς ὁμοιοκαταληξίας⁴⁾, τὸ βεβαίως λαμπρὸς Κερκυραῖος, ὁ φιλόλογος καὶ ιστοριοδίφης ἰ. Ρωμανὸς (1836-1892)⁵⁾, πού πρέπει νὰ ταχθῆ στοὺς πρῶτους ἄδολους Καλβιστάς· νέος ὁ λαμπρὸς αὐτὸς Κερκυραῖος καλὰ γνώρισεν καὶ ἐτίμησεν τὸν ἰδιότροπον καὶ μυιγγιχτο, μὰ Πινδαρικό ποιητὴ Κάλβο, καὶ βραδύτερα, γυμνασιάρχης ὄντας πολλὰ χρόνια εἰς τὴν Κέρκυρα, συνήθιζε νὰ μιλῆ συχνὰ στοὺς μαθητὰς του γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ Καλβικὴ ποίηση καὶ ἤξερε νὰ μαγεύῃ μετὰ αὐτῆς τῆς χρυσοῦς νεολαίας. Μαθητὴς τοῦ ἰ. Ρωμανοῦ καὶ ὁ Σπ. Δεβιάζης μετὰ τὴν θέρη τῶν δεκαπέντε χρόνων ἀγαπᾷ ὀλόψυχα τὴν Λύρα καὶ τὴν Ὀδὴν τοῦ Ποιητῆ καὶ πρωτοσχεδιάζει εἰς τὸ 1864 ν' ἀφιέρωσιν μιὰ μέρα σ' αὐτὸς *καὶνούργια Κερκυραϊκὴ ἔκδοσις*, πού ὅμως ἀπὸ οἰκονομικὰ ἐμπόδια δὲν ἐγένετο⁶⁾.

Σὰν ἦρθε ὁ Ἄντρέας Κάλβος εἰς τὴν Κέρκυρα εἰς τὸ 1826 (τέλη τοῦ καλοκαριοῦ) ἔκαμε καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ δάσκαλο κοντὰ εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Εὐτύχιου Ζαμπέλη⁷⁾. Καθὼς φαίνεται ὁ ἰω. Ζαμπέλιος τὸν ἐσύστησεν εἰς τὴν τῆς συγγενικῆς οἰκογένειας. Στὴν Κέρκυρα βρίσκουμε τὸν ποιητὴ Ἄντρέα Κάλβο νὰ συντυχαίη ὄχι μόνον μετ' ἰω. Ζαμπέλιον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν υἱὸν τοῦ Σπυρ. Ζαμπέλιου. Στ' ἀρχεῖον τοῦ μεγαλοδασκάλου Κωστ. Ἀσώπιου, πού φυλάγεται τῶρα εἰς τὴν Ἐθνικὴν μας Βιβλιοθήκην, βρίσκεται ἕνα γράμμα, μετὰ χρονολογίαν 27 τοῦ Φλεβάρη 1837 καὶ μ' ἀριθμὸν τῆς κατάταξης 366: σύμφωνα μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο ὁ ἰωάννης Ζαμπέλιος διορίζει τὸν Κωστάντινον Ἀσώπιον ἀντιπρόσωπό του διαιτητῆ, καὶ ἀπ' ἄλλο μέρος ὁ τυπογράφος Κύριος Πετρίδης διορίζει ἀντιπρόσωπό του διαιτητῆ τὸ «Δ.ρα Κάλβον» γιὰ νὰ κρίνουν οἱ διαιτητὰς μιὰ μικρὴ ὑπόθεσιν σκετικὰ μετὰ τὰ τυπωτικὰ «τεσσάρων τραγωδιῶν» τοῦ ἰω. Ζαμπέλιου. Στὰ 1849, πάλιν εἰς τὴν Κέρκυρα, ὅταν ὁ φιλόσοφος Πέτρος Βράϊλας Ἀρμένης ἀρχισεν νὰ κυκλοφορῆ μιὰ φημερίδα μετὰ τὸ ὄνομα «Πατρίς», συνεργάτες του εἰς τὸν ριζοσπαστικὸν τοῦτο φύλλον ἦσαν ὁ Ἄντρέας

1) Βλ. «Ἀυτοβιογραφία ἰω. Ζαμπέλιου», ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 229-230.

2) Γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἰ. Ρωμανοῦ βλ. τὸν πρόλογον, πού ἔγραψε εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου» (Κέρκυρα 1895) ὁ Λ. Βροκίνης. Βλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρο, «Λόγοι καὶ ἄρθρα», σελ. 591-596 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Δ', σελ. 205-210).

3) Πρβλ. Σ. Δεβιάζης εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις», τόμ. ΙΑ' (1918) σελ. 450-451.

4) Ὅς τόσο ὁ Σπ. Δεβιάζης ἐτόπωσε τὴν Ζακυθηνὴν ἔκδοσιν τοῦ Κάλβου: «Ἡ Λύρα τοῦ Ἄνδρέου Κάλβου καὶ ἀνέκδοτος ἕμνος Ἄντωνίου Μαρτελάου. Ἐν Ζακύνθῳ ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ Παρνασσὸς τοῦ ἐκδότου Σεργίου Χ. Ραφτάνη. 1881». Σελ. 144, σκῆμα 80, φροντισμένο τὸ βιβλίον εἰς τὸν τύπον ἀπ' τὸ Σπυρ. Δεβιάζην, τοῦ ἰδίου βιογράφου τοῦ Κάλβου στίς σελ. 9-12.

5) Σ. Δεβιάζης, εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀκρίτας», τόμ. Δ' (1906) σ. 287.

1) Ὁ υἱὸς τοῦ ἰ. Ζαμπέλιου, ὁ «ἱστορικὸς καὶ μυθιστοριογράφος Σπυρίδων Ζαμπέλιος» (1813-1881) πέρασε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια του εἰς τὴν ἔπαυλιν του κοντὰ εἰς τὸν Λιβόρνον. Βλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρο, «Λόγοι καὶ ἄρθρα», Ἀθήνα 1902, σελ. 569-573. Βλέπε καὶ παρακάτω σελ. 317β.

2) «Ἀυτοβιογραφία ἰω. Ζαμπέλιου», τυπωμένη εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀρμονία», τόμ. Β', τεύχος 5 (Ἀθήνα, Μᾶς 1902) σελ. 225-237 (πρβλ. καὶ σελ. 76 τοῦ αὐτοῦ τόμου ὅσα γράφει ὁ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου). Γιὰ τὸν ἰω. Ζαμπέλιον βλ. καὶ τὸ δοκίμιον τοῦ Σ. Βλαντιῆ εἰς τὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Θ' (1926) σελ. 5-22.

3) «Ἀυτοβιογραφία ἰω. Ζαμπέλιου» (παραπάνω, ὑπόσημ. 2) σελ. 228-239, 237, πρβλ. Ν. Γωμαδάκην ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 171 κ. ἑπ.

Κάλβος, ὁ Σπυρ. Ζαμπέλιος, ὁ Ναπολέος Ζαμπέλιος κι' ὁ Ἰωάν. Πετριτσόπουλος (κι' οἱ τρεῖς τελευταῖοι Λευκαδίτες) ¹⁾.

Κάποια φωνή πάλι σιγά-σιγά μοῦ ψιθυρίζει :

"Ὅσο κι' ἂν το παραδρομίμα σου εἶναι ἀναγκαῖο, μὴν παραστρατίσης τόσο πολὺ. Ἐλα σὲ συγκυρία σου καὶ καλοδρόμιζε μίλησέ μας παρακάτω καὶ πάλι γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη παροικία καὶ γιὰ τοὺς Κάλβους στὸ οὐδέτερο κ' ἐλεύθερο Λιβόρνο!"

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ὀρθόδοξης Ἑλληνικῆς παροικίας στὸ Λιβόρνο, στ' ὄνομα τῆς Ἁγιά-Τριάδας, πρωτολειτουργήθηκε στὰ 1760, μῆνα Γενάρη, στὶς ὀχτῶ. «ἡμέρα Κυριακῆ εἰς τὰς ὥρας ἑννέα... καὶ ἐμοιράσθησαν λαμπάδες κοινῶς ὁλονῶν τῶν ἀδελφῶν καὶ λοιπῶν» ²⁾. Πρωτύτερα ὑπῆρχε στὸ Λιβόρνο κ' ἐκκλησιὰ Καθολικὴ, ποὺ συχνάζανε καὶ "Ἕλληνες οὐνίτες" ³⁾ αὐτὴ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία διατηροῦσε κάποτε καὶ μικρὸ σκολεῖο γιὰ οὐνιτόπαιδα ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς χώρες. Ἡ Ὀρθόδοξη Ἑλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγιά-Τριάδας, ⁴⁾ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγαλόπρεπα χτίσματα τῆς Τοσκάνας, ⁵⁾ πλουτίστηκε

καὶ μὲ πολλὰ ἀφιερώματα ἀπὸ Ρώσους Χριστιανοὺς ¹⁾ κι' ἀπ' αὐτὴ τὴν αὐτοκρατορῆσα Κατερίνα τῆ δεύτερη. Βραδύτερα οἱ Ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔχτισαν καὶ δεύτερη ἐκκλησιὰ στὸ Λιβόρνο, ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη ἐξουσιάζεται ἀπὸ τοὺς δικούς μας.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ Βενετικοῦ Κράτους ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα (1797) ὡς τὰ 1815 δύο ἄλλες Ἰταλικὲς πόλεις, τὸ Λιβόρνο καὶ τὸ Τριέστι, μεστῶνονται μὲ Ἕλληνες μετανάστες, ποὺ πρωτύτερα διατηροῦσαν ἐμπορικὰ καταστήματα στὴ Βενετία ²⁾· κι' ἀπὸ τὸ Λιβόρνο φεύγουν Ἕλληνες γιὰ ν' ἀποκατασταθοῦν εὐτυχισμένα στὸ Τριέστι ³⁾. Ὡς τόσο αὐτὴ ἡ ἐποχὴ, τέλη τοῦ 18^{ου} ἀρχῆς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, εἶναι ἡ χρυσοῦς ἐποχὴ τῆς ὀργανωμένης Λιβοννέζικης Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης παροικίας, ποὺ λεγότανε τότε «Συναδερφότης Ἁγία Τριάς»· ἀποτελεῖτο ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἐμπόρους, ποὺ εἶχαν περάσει τὰ 18 τοὺς χρόνια, ἦσαν ὀρθόδοξοι, παντρεμένοι μόνον μὲ ὀρθόδοξες· κ' ἔπρεπε κανεὶς νὰ ἦταν κάτοικος τὸ λιγώτερο ἓνα χρόνον στὸ Λιβόρνο καὶ νὰ δεχτῆ νὰ πληρῶνῃ στὴν κάσσα τοῦ σωματείου ὀρισμένη ποσὰ, ἀνάλογα πρὸς τὰ εἰσοδήματά τους· κ' ἔτσι μόνον μποροῦσε νὰ γίνῃς «ἀδερφός τῆς Συναδερφότητος». Δεκαεξὴ ἐπίτροποι σκηματίζανε τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς «Συναδερφότητος»· ἡ γενικὴ σύνταξη τῶν ἀδερφῶν τούτης, ποὺ γινότανε τὸ Γενάρη κάθε χρόνου, διάλεγε τοὺς δεκαεξὴ ἐπίτροπους· αὐτοὶ εἶχαν στὰ χέρια τοὺς ὅλη τὴ διοίκηση τῆς κοινότητος ⁴⁾. Ἡ φιλοπρόοδη κ' ἐνεργητικὴ «Συναδερφότης» διατηροῦσε ὄχι μόνον τὶς ἐκκλησίες, ἀλλὰ καὶ τὰ παρακλάδια τοὺς (νοσοκομεῖο, νεκροταφεῖο, δυὸ ὡς τρεῖς παπάδες μὲ τοὺς ἀνάλογους διάκους) ⁵⁾ καὶ τὰ σχολεῖα τὰ κοινοτικά ⁶⁾.

Ἰδιωτικοὶ δάσκαλοι δασκάλευαν τὰ Ἑλληνόπαιδα στὸ Λιβόρνο καὶ πρωτύτερα ἀπὸ

παρακομπές παραπάνω, σελ. 1318 στήλη πρώτη.

1) Φαίνεται, ὅτι πολλὰ ἀφιερώματα δόθηκαν στὴν Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξη ἐκκλησιὰ τοῦ Λιβόρνου κατὰ τὸν πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο Ρωσοτουρκικὸ πόλεμον στὰ χρόνια τῆς Κατερίνας τῆς Β'· σὲ κείνα τὰ χρόνια Ρώσοι καὶ πράκτορες τῶν Ρώσων συχνὰ διάβαιναν ἀπὸ τὸ Λιβόρνο. Πρβλ. Π. Κοντογιάννη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 90, 230, 259.

2) Πρβλ. Ἰ. Βελοῦδου, Ἑλλήνων Ὀρθόδοξων Ἀποικία ἐν Βενετία (στὸ ἴδιο μέρος 1772) σελ. 185.

3) Πρβλ. «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Ε' (1900) σελ. 370 κ. ἑ., καὶ πρωτύτερα, ὕστερα ἀπὸ τὰ 1712, ἔφευγαν Ὀρθόδοξοι ἀπὸ τὴ Βενετία γιὰ νὰ πάνε στὸ Λιβόρνο. Πρβλ. καὶ Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», τόμ. 7' (1913) σελ. 238.

4) Μπαίνω σὲ λεπτομέρειες, γιατί αὐτὲς θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ λύσουμε μερικὰ Καλβικά ζητήματα.

5) Πολλοὶ κληρικὸι τῆς Λιβοννέζικης Ὀρθόδοξης Κοινότητος ἦσαν Χιώτες. Ὁ περίφημος Σφακιανὸς ἀρχιμανδριτῆς Παρθένιος Κελαϊδῆς († 1905), ποὺ πῆρε τ' ὄπλο καὶ πολέμησε παλληκαρῆσια στὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866 κι' ἄλλοτε ἦτανε πολλὰ χρόνια πρωτόπαπας τῆς Ἐκκλησίας μας στὸ Λιβόρνο.

6) Ν. Τωμαδάκης, ὅπου σημ. παραπάνω, σελ. 167 κ. ἑ.

1) Πρβλ. Σ. Δε Βιάζη, ὅπου παραπάνω, σελ. 288. [Ἀφιερώματα στὸν Κάλβο, σελ. 42].

2) Κατὰ τὴν λέγει γράμμα τῆς Λιβοννέζικης Ὀρθόδοξης παροικίας μας. Πρβλ. πρῶτα-πρῶτα Περ. Γ. Ζερλέντη, στὸ περιοδικὸ «Παρνασσός», τόμ. Θ' (1885) σελ. 323-340 καὶ στὸ «Δελτίο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας», τόμ. Η' (1923) σελ. 108-112: «Περὶ τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς προσθήκαι».

3) Κρίνοντας τὸ βιβλίον τοῦ μακαρίτη συνάδερφου μου Παντελεῆ Κοντογιάννη, «Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς Β' Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον» (Ἀθήνα 1903), στὰ «Παναθηναία», τόμ. Ι' (1905) σελ. 88-89. ἐσημείωσα, ὅτι στὰ 1680 ὑπῆρχε Ἑλληνικὴ Ἐκκλησιὰ στὸ Λιβόρνο· βέβαια ὑπῆρχε καὶ Ἑλληνοουνιτικὴ ἐκκλησία μὰ ὄχι Ἑλληνορθόδοξη· ὁ μακαρίτης Παντελεῆς Κοντογιάννης πολὺ σωστὰ θάγραφε, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξη ἐκκλησία καθιερώθηκε στὰ 1760.

4) Σήμερα ἔχει μεταβληθῆ σὲ Μουσεῖο. Πρβλ. Βαρβάρα Θεοδώρου-Λιβαδά, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 14.

5) Γιὰ τὴν ἐκκλησία τούτη βλέπε τὰ δύο ἐντυπα: 1. «Costituzioni e capitoli della nostra chiesa eretta in Livorno sotto l' invocazione della Santissima Trinità. Διαταγαὶ καὶ συνθήκαι τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἐκκλησίας τῶν Ὀρθόδοξων Ἀνατολικῶν Γραικῶν κτισθείσης παρ' αὐτῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος. ἀφορᾷ. Λιβόρνον. 1775. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Θωμᾶ Μάζι καὶ Συντρ. Ἀδεία τῶν Προσχόντων.» 2. «Costituzioni, e capitoli della nostra chiesa eretta in Livorno sotto l' invocazione della Santissima Trinità. Διαταγαὶ καὶ συνθήκαι τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἐκκλησίας τῶν Ὀρθόδοξων Ἀνατολικῶν Γραικῶν Κτισθείσης παρ' αὐτῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος. ἀφορᾷ. Ἐνετίησιν, 1775. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori.» (Πρβλ. καὶ ἔ. Le-grand - L. Petit - H. Pernot, Bibliographie Hellénique... au XVIIIe Siècle. Τόμ. Β', σελ. 202-203, ἀρθ. 822-823. Κ. Δ. Μέρτζιο στὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. Ι' (1935) σελ. 96, ἀρθ. 187). Βαρβάρα Θεοδώρου-Λιβαδά, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω σελ. 14 Ν. Τωμαδάκη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 166 κ. ἑ. Δὲς καὶ τὶς

τά 1700, αλλά κοινοτικό ανώτερο σχολείο, εκεί μόλις στις αρχές του ΙΘ' αιώνα συστήνεται και πολύ σωστά πήρε τ' όνομα «'Ελληνομουσειόν». Δεν είναι δώ σκοπός μου να παρακολουθήσω ειδικά την εκπαιδευτική ιστορία της 'Ελληνικής 'Ορθόδοξης κοινότητας του Λιβόρνου¹⁾. Μόνον δ,τι να σκετιστή με ατμόσφαιρα, που μέσα σε δαυτή εξησαν οι Κάλβοι στο Λιβόρνο, ξεχωριστά δ,τι μπορεί από την πνευματική ζωή της ελεύθερης αυτής Πόλης ναχη άγγιξει ο ποιητής Κάλβος, ως μνημονευθή παρατέρα.

Πρώτος από τους Κάλβους, πρωτότερα από τα 1800, ήρθε στο Λιβόρνο για να μείνη κει μόνιμα, ο μεγαλύτερος²⁾ αδερφός του πατέρα του Ποιητή, ο Βιτζέντζος Κάλβος, που ήτανε καρβοκαπετάνιος και μεγαλοπραγματευτής³⁾. Όταν στα 1800 συστήθηκε η ελεύθερη κι ανεξάρτητη Πολιτεία των 'Εφτά Νησιών, που δ αυτοκράτορας Ναπολέος την έκαμε Γαλλική έπαρχία, ο Βιτζέντζος Κάλβος «άνελαβε να συστήση τό προξενείο της νέας Πολιτείας στο Λιβόρνο. 'Ο αντιπρόσωπος του στην Κέρκυρα υπέβαλε τότε στον Πρόεδρο της Γερουσίας πρίγκηπα Γεώργιο Θεοτόκη αναφορά δλων των πλοιάρχων και των έμπορευομένων του Λιβόρνου, 'Ελλήνων και ξένων, που υπέδειχναν τον Βικέντιο Κάλβο για Πρόξενο»⁴⁾.—Μεγάλη υπόληψη πρέπει ναχε στην Τοσκάνα αυτός ο θείος του Ποιητή! Στις 3 του Σεφτέβρη του 1801 ύπογράφτηκε διάταγμα της Κυβέρνησης των 'Εφτά Νησιών, που με δαυτο ο Βιτζέντζος Κάλβος διορίστηκε προξενικός πράκτορας⁵⁾, κι έπειτα μ' απόφαση της 'Επτανησιώτικης Γερουσίας στις 7 του Νοέβρη 1801, όριστικός πρόξενός της στο Λιβόρνο⁶⁾. Έχτιμώντας τις ύπηρεσίες του ή αυτή Γερουσία, με απόφασή της από 13 του Γεν. 1803, κανόνισε αναδρομικά τον προβιασμό του Βιτζέντζου Κάλβου σε πρόξενο με θητεία τριών χρονών.

1) Γι' αυτή την ιστορία βλ. πρώτα - πρώτα Περικλή Ζερλέντη. «Περί της έν Λιβόρνω 'Ελληνική Σχολής (1805—1837)», στο περιοδικό «Παρνασσός», τόμ. Θ' (1885) σελ. 323—340, και στο «Δελτίον της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας της 'Ελλάδος», τόμ. Η' (1923) σελ. 108—112. Πρβλ. και Τρ. Εύαγγελίδη, 'Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας ('Ελληνικά σχολεία από της 'Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου). 'Αθήνα 1916. Τόμ. Β', σελ. 483—486, (δπου και παλιότερη βιβλιογραφία). Βαρβάρα Θεοδωρόπουλου-Λιβιάδα, δπου σημ. παραπάνω, σελ. 172 κ. έ. [Κ. Ε. Σολδάτο, στη «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», τόμ. Δ' (1947), σελ. 255 κ. έ. και τις παραπομπές παρακάτω, δπου ο λόγος για τό Γρηγ. Παλιουρίτη].

2) Γεννήθηκε στα 1754, μήνα Γιούλη, στις 24. Πρβλ. Κ. Ε. Σολδάτο, Οι πρόγονοι του Σολωμού, δπου παραπάνω (σελ. 1224, ύποσημ. 2) σελ. 78. [«'Αφιέρωμα στον Κάλβο», σελ. 7].

3) Βλ. Κ. Ε. Σολδάτο, στη «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», τόμ. Δ' (1947) σελ. 252.

4) Στο ίδιο μέρος.

5) Παρόμοια (έ. π.).

6) Παρόμοια (έ. π.).

'Απάνω-κάτω τον ίδιο καιρό, που ο Βιτζέντζος Κάλβος κανονίζετο στο Λιβόρνο πρόξενος της 'Επτανησιώτικης Πολιτείας με τρίχρονη θητεία, ο αδερφός του Τζανέτος Κάλβος ήρθε κι' αυτός στο Λιβόρνο μαζί με τα δυό του παιδιά, τον 'Αντρέα και τον Νικόλα. Πιστεύω, πως λόγιο οικονομικοί, ίσως και οικογενειακοί, ανάγκασαν τον άλλοτε άξιωματικό του Βενεζιάνικου μιστοφορικού στρατού να φύγη από τή Ζάκυθο και να ζητήση δουλειά κοντά στον πρόξενο αδελφό του. 'Ο Τζανέτος Κάλβος θά κακοπαθούσε στη Ζάκυθο και δε θά τά πήγαινε καθόλου καλά με τή γυναίκα του!

Πότε ο Τζανέτος Κάλβος έφυγε από τή Ζάκυθο και πότε με τα δυό του παιδιά ήρθε στο Λιβόρνο, αυτά δε καθωριστήκανε — ως τώρα—με τις ήμερομηνίες τους. Στο πίσημο διαζύγιο των γονιών του Ποιητή¹⁾, που γράφτηκε στα 1805, μήνα 'Οχτώβρη, στις 10, κατά τό παλιό καλαντάρι, διαβάζουμε: ο «κύριος κύρ 'Ιωαννίκιος»²⁾, ο μητροπολίτης «Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και 'Ιθάκης», δτι «λαβών εις χείρας και επιμελώς αναγινώσκων την αναφοράν επιφερθείσαν παρά της κυρίας 'Ανδριάνης Ρουκάνη ποτέ Νικολάου Ζακύνθιας δι' ης επιζητεί να διαλυθθή από τον άνδρα της 'Ιωάννην Κάλμπου, όσαν όπου εγκαταλείψας αυτήν πρό χρόνων εφέρθη εις άλλοδαπήν γην, χωρίς έπίδα επιστροφής εις την ιδίαν όμόζυγον και με κίνδυνον αυτής ψυχικόν τε και σωματικόν ως κτλ. έτι δε θεωρών την πρωτότυπον έπιστολήν του αυτού 'Ιωάννου Κάλμπου πεμφθείσα[ν] τή αυτή όμοζύγω διά της όποίας άριδήςως φανεροί την πεισματικήν αυτού γνώμην εις τό να μη θέλη ποτέ ενώσαι μετ' αυτής ούτε να επιστρέψη»³⁾ εις Ζακύνθον την Πατρίδα της, και τέλος αναγινώσκων τό ιστορικόν δημόσιον γράμμα του αυτού καταστρωθέν εις την πόλιν του Λιβόρνου με τας αναγκαίας επ' αυτού τροποποιήσεις και επιβεβαιούν τό σταθερόν της ύπογραφής του προς την αυτού όμόζυγον ως κτλ...τά πάντα ο αυτός Πανιερώτατος καλώς σκεφάμενος, ποιών τον προεπίδη στοχασμόν εις τας δικαίας αιτήσεις της ρηθείσης γυναικός και εις τον επικείμενον αυτής κίνδυνον κατά τας χρεωστικας ειδήσεις ληφθείσας παρά του ίδιου... άρχιερατικού επιτρόπου, Μεγάλου Οικονόμου και πρωτοπαλά Ζακύνθου, ...θεσιάζει και θεσιάζων δογματίζει: δτι ή ρηθείσα Κυρία 'Ανδριάνη Ρουκάνη ποτέ Νικολάου διαλυθείσα παρά του άνδρός της 'Ιωάννου Κάλμπου να μένη ελευθέρα άπεράσαι ως βούλεται. Αυτός δε ο 'Ιωάννης ως εγκαταλείψας την ιδίαν όμόζυγον ως [γρ. εις] εκλήρωσιν των ιερών κανόνων να μένη δεδεμένος και κεκωλυμένος πάσης έτέρας νομίμου συζύξεως...».

Κατά τό παραπάνω κείμενο ο Τζανέτος

1) Πρβλ. παραπάνω, σελ. [«'Αφιέρωμα στον Κάλβο», σελ. 52].

2) 'Οχι: 'Ιωαννίσκος [που γράφεται πάντοτε στο «'Αφιέρωμα στον Κάλβο», σελ. 52].

3) Στην έκδοση Σ. Δεβιάζη έχει τυπωθή: έπιστρέψη, αυτό μοφαινεται τυπογραφικό λάθος άντι της σωστής γραφής, που τύπωσα παραπάνω.

Κάλβος βρισκότανε στο Λιβόρνο προτού νά γραφή τό διαζυγίό του, δηλαδή πρό τῆς χρονολογίας «1805 Ὀκτωβρίου 10 Ἔτος) Π(αλαιόν)»¹⁾. Ἔχουμε τήν πληροφορία²⁾, ὅτι ὁ Τζανέτος «Κάλβος», ὅταν ἀφῆκε τή γυναίκα του καί τή Ζάκυθο γιά νά ξενητευτῆ, πήρε μαζί του καί τὰ δύο του παιδιά, τόν Ἀντρέα καί τόν Νικόλα. Τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1805 τὰ παιδιά τοῦ Τζανέτου Κάλβου ἦσαν χωρίς ἄλλο στό Λιβόρνο· τότες ὁ Ἀντρέας ἦταν 13/14 χρονῶν κι' ὁ Νικόλας θά περπατοῦσε στά 11/12. Ὡς τόσο ἀπό τὰ πρακτικά τοῦ Λιβορνέζικου σωματείου «Ἁγία Τριάς»³⁾ μαθαίνουμε, ὅτι ὁ Τζανέτος Κάλβος στίς 14/26 τοῦ Γενάρη 1804 ἦτανε στό Λιβόρνο καί πήρε μέρος ἐκεῖνη τήν ἡμέρα στή σύναξη τοῦ σωματείου «Ἁγία Τριάς». Καθῶς ὥριζε τό καταστατικό αὐτοῦ τοῦ σωματείου⁴⁾ ἔπρεπε κανεῖς νά ἦτανε τό λιγώτερο ἕνα χρόνο κάτοικος στό Λιβόρνο γιά νά γίνῃ «συνάδελφος» τοῦ σωματείου· ὥστε κατὰ τὰ παραπάνω ὁ Τζανέτος Κάλβος τό βραδύτερο εἶχε ἔρθει στό Λιβόρνο στό διάστημα 1-13 τοῦ Γενάρη 1803⁵⁾. Ἀλλά μιὰ ἀναφορά μέ χρονολογία 4 τ' Αὐγ. 1802 κατὰ τό παλιό καλαντάρι (16 τ' Αὐγ. κατὰ τό νέο) μᾶς ἀναγκάζει νά δεχτοῦμε, ὅτι ἰσχυρῶς πρωτύτερα, ἀπό τή λεγόμενη χρονολογία πρωτύτερα ἴσως, κι' ἀπό τό 1801, ὁ Τζανέτος Κάλβος ἦτανε στό Λιβόρνο.

Ἡ ἀναφορά, πού μνημονεύσαμε παραπάνω, ἦτανε τοῦ Βιτζέντζου Κάλβου, τοῦ πρόξενου τῆς Πολιτείας τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν στό Λιβόρνο. Μ' αὐτή τήν ἀναφορά ὁ κύριος Πρόξενος γνωστοποιοῦσε στήν κυβέρνησή του τήν ἀναγνώρισή του ὡς πρόξενου τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν ἀπό μέρος τῆς Κυβέρνησης τῆς Ἑτρουρίας· ἔπειτα ὁ κύριος Πρόξενος εἰδοποίησε τήν κυβέρνησή του, ὅτι κατὰ τό παράδειγμα «τῶν ἄλλων δυνάμεων στό διορισμό Ὑποπροξένων τῆς δικῆς των ἐμπιστοσύνης διώρισε κι' αὐτός Ὑποπρόξενον τοῦ Προξενείου Λιβόρνου τόν ἀδελφό του Ἰωάννη Κάλβο, «τοῦ ὁποῖου ὁ ζῆλος, ἡ ἐνεργητικότης καί ἡ χρησιότης δύνανται μετὰ πεποιθήσεως ν' ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς διαβιβασθείσας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεώς του ὁδηγίας». —Θέλω νά πιστεύσω, πῶς τόν ἄτυχο Τζανέτο Κάλβο, τόν πατέρα τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητῆ, στόλιζαν ἀληθινὰ ὄλες οἱ ἀρετές κι' ὅτι γι' αὐτὲς ὁ πρόξενος ἀδελφός του δὲ βεβαιώνει τήν Κυβέρνησή του μόνο ἀπὸ φιλαδελφοσύνη.

Τ' ἀδέρφια Βιτζέντζος καί Τζανέτος Κάλβος ἔκαμαν στό Λιβόρνο μαζικὲς ἔμπο-

ρικὲς καί ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις. Γεννημένα καί τὰ δύο τ' ἀδέρφια στό ναυτικὸ Μαντούκι εἶχανε πάντοτε κλίση στίς θαλασσοεμπορικὲς δουλειές. Καθῶς ὅμως πρᾶτρηεὶ ὁ κ. Κ. Ε. Σολδάτος¹⁾, ὁ πατέρας τοῦ Ποιητῆ, ὁ Τζανέτος Κάλβος, «πιθανώτατα» δὲν εἶχε δικά του χρηματικὰ κεφάλαια, ἔτσι σ' ὄλες τίς ἐμπορικὲς δουλειές τῶν ἀδερφῶν Κάλβων τῆ διαχείριση φαίνεται νά εἶχε ὁ Βιτζέντζος Κάλβος, πού ἀπαρχῆς ἦταν ἐμποροπλοίαρχος.

Καθῶς ξέρουμε ἀπὸ σκετικὰ ἔγγραφα, πού ὁ Βιτζέντζος Κάλβος, σάν πρόξενος τῆς Πολιτείας τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν, ἔστειλε στήν Κυβέρνησή του, ἀγόρασε ὁ ἴδιος ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ἀδελφοὺς Muzio ἕνα πλοῖο μέ τ' ὄνομα «Ἅγιος Ἀντώνιος», πού ἦταν ἀγκυροβολημένο στό λιμάνι τῆς Γένοβας. Τό πλοῖο αὐτό πήρε νέο ὄνομα «Κέρκυρα» καί μέ πρωτοκαπετάνιο τόν Κεφαλλονίτη Μαρίνο Σοσόλυμο ναυλώθηκε γιά ταξίδι στήν Ὀντέσσα καί στήν ἄλλη Μαύρη Θάλασσα. Ὑστερα ἀπὸ ἕνα χρόνο, ἀπάνω-κάτω, ὁ Μαρίνος Ροσόλυμος παράδωκε τό λεγόμενο πλοῖο στό λιμάνι τῆς Κέρκυρας στὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ Βιτζέντζου Κάλβου²⁾.

«Ἀνεξάρτητα ὅμως — γράφει ὁ κ. Κ. Ε. Σολδάτος — ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε ἔκβαση τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν δύο ἀδερφῶν Κάλβου, πρέπει νά ἐκτιμηθῆ ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμὸς μέ τὸν ὁποῖον ἀνέλαβαν νά ὀργανώσουν τό Προξενεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Ἑπτανησιακῆς Πολιτείας καί νά ἐξυπηρετήσουν τοὺς συμπατριῶτες τους. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾶ στό προξενικὸν ἐπάγγελμα θά πρέπει ἴσως νά εἰπωθῆ ὅτι, ὅσο κι' ἂν ἦσαν καλοὶ караβοκῆρηδες καί ἔμποροι οἱ δύο ἀδελφοὶ Κάλβου, τοῦτο δὲν ἔφτανε γιά κείνες τίς περιστάσεις κι' ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου τὸ 1803 μεταξὺ Ἀγγλίας καί Γαλλίας ἐδυνάμωνε καί τὴν διπλωματικὴ κίνηση τῶν Κρατῶν στή Δυτικὴ Μεσόγειο. Οἱ διάφοροι προξενικοὶ πράκτορες δὲν ἐνεργοῦσαν στό ἐξῆς ἀπλῶς σάν ἀντιπρόσωποι ἐμπορικῶν συμφερόντων, ἀλλ' ἔπρεπε νά ἦσαν σὲ θέση νά δίνουν στοὺς προϊσταμένους τους ἔγκυρες καί ἐμπιστευτικὲς πληροφορίες γιά κάθε λογῆς πολιτικὰ καί στρατιωτικὰ ζητήματα. Καί τό γεγονὸς αὐτὸ ὑπεχρέωνε τὴ νεοσύστατη Ἑπτανησο Πολιτεία ν' ἀποβλέπη σὲ κάποια ἐπισημότερη ἐκπροσώπησή της κυρίως στὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα, ὅπως τὸ Τριέστι, ἡ Γένοβα, τὸ Λιβόρνο. Ὁ πληρεξούσιος τῆς Ρωσσίας κοντὰ στήν Ἑπτανησο Πολιτεία κόμης Μοτσενίγος δὲν ἐδί-στασε μ' ἐκθεσὴ του πρὸς τὴν Κυβέρνηση νά ζητήσῃ ν' ἀντικατασταθοῦν οἱ πρόξενοι πού ἦσαν διορισμένοι στίς τρεῖς αὐτὲς μεγάλες πόλεις, ἀπὸ ἄλλους μέ μεγαλύτερη σωφροσύνη καί πείρα».

1) Στὴ «Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά», τόμ. Δ' (1947) σελ. 252.

2) Στὸ ἴδιο μέρος.

1) Πρβλ. παραπάνω.

2) Πρβλ. Σ. Δε Βιτζέντζου, στό περιοδικὸ «Ἀκρίτας» τόμ. Δ' (1905) σελ. 283. Κ. Κατροφύλα, «Φάσκολος καί Κάλβος», στή «Νέα Ἑστία», τόμ. Β', φυλλάδιο 10 (1 τοῦ Σεπτ. 1927) σελ. 588.

3) Βλ. παραπάνω, σελ. 38.

4) Βλ. στό ἴδιο μέρος.

5) Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, ὅπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 169.

6) Κ. Ε. Σολδάτος, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 252.

Ἄλλα καὶ κάποιες ὑπηρεσιακὲς ἀνωμαλίες φαίνεται πὼς ἐβάρυναν καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς προξένους, τοῦ Τριεστιοῦ, τοῦ Λιβόρνου καὶ τῆς Γένοβας καὶ συγκεκριμένως ὅτι εἶχαν ἐκδόσει διαβατήρια σὲ ὄχι ἰδιώτους πολῖτες, καὶ ἡ Κυβέρνηση βασιζομένη στὶς πληροφορίες αὐτές, διέταξε ν' ἀπολυθοῦν ἀμέσως. Στὴν ἐνέργεια αὐτὴ ὁ Πρόξενος Κάλβος ἀπήντησε ζητώντας δικαιοσύνη ἀπὸ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, βεβαιώνοντας ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀνωμαλία στὴ διαχείριση τῆς υπηρεσίας του καὶ ἀνέφερε ὅτι «εἶναι θῆμα θυσιασμένο στὴ συκοφαντία κάποιου κρύφιοι ἐχθροῦ.» «Ἄλλο δὲν ζητῶ», συνεχίζει στὴν ἀναφορά του, «ἀπὸ τὸ νὰ μοῦ φανέρωθοῦν τὰ συγκεκριμένα σφάλματα ποὺ διέπραξα στὰ ναυτικὰ ζητήματα τῆς υπηρεσίας μου γιὰ νὰ μπορέσω νὰ δικαιολογηθῶ καὶ ἀποκατασταθῶ καὶ πάλι στὸ προξενικὸ βαθμὸ μου». Ἀπὸ τὸν τόνο τοῦ ἐγγράφου καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κυβέρνηση δὲν ἔδωσε συνέχεια στὸ ζήτημα προκύπτει ὅτι, μολονότι δὲν ὑπῆρχαν θετικὲς πληροφορίες γιὰ ὅσα κατηγορήσαν τὸν Πρόξενο Κάλβο, ἡ Κυβέρνηση

βρῆκε τὴν ἀφορμὴ καὶ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιτύχη μίαν ἐπισημότερη καὶ καταλληλότερη γι' αὐτὴν ἐκπροσώπηση στὶς ἐπίκαιρες ναυτικὲς πόλεις τοῦ Λιβόρνου, τῆς Γένοβας καὶ τοῦ Τριεστιοῦ στὶς στιγμὲς ἐκεῖνες ποὺ βρισκόταν σὲ ἀναβρασμὸ ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη: Διάταγμα τῆς Γερουσίας ἀπὸ 1ης Αὐγούστου 1803 διώρισε Προξενικὸ πράκτορα στὸ Λιβόρνο τὸν Μιχαὴλ Ζωσιμᾶ. 1) Πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ κ. Κ. Ε. Σολδάτος, 2) πὼς ὅλα τὰ περιστατικὰ, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἔξω ἀπὸ τὸν ἠθικὸ ἀντίκτυπο δὲν μποροῦσαν παρὰ νᾶχουν καὶ οικονομικὲς συνέπειες γιὰ τοὺς ἀδερφοὺς Βιτζέντζο καὶ Τζανέτο Κάλβο.

(Ἀκολουθεῖ)

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΗΣ (Bees)

Πρόεδρος τῆς Τάξης Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

1) Κατὰ τὶς ἔρευνες τοῦ Κ. Ε. Σολδάτου (στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 253—254, ὅσοι. 10) ἡ προξενικὴ ὑπηρεσία τοῦ Βιτζέντζου Κάλβου στήθηκε ἀπὸ 27-11 1801—3-11 1803, τοῦ Μ. Ζωσιμᾶ ἀπὸ 4-10 1803—10-8 1807.

2) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 254.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

JOHN CRAYTON

ΤΟΠΙΟ